

КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ МІЖВОЄННОЇ ДОБИ

Стаття присвячена аналізу екстралінгвальних чинників, які впливали на функціонування та розвиток різних стилів української літературної мови на теренах Чехословаччини міжвоєнної доби. Йдеться, зокрема, про те, що українська діаспора, яка тут утворилася в результаті поразки державотворчих змагань 1917-1919 рр., стала потужним осередком розвитку нової української літературної мови. Оцінено роль основних місцевих осередків культури української еміграції (Український вільний університет, Українська господарська академія, численні періодичні видання тощо), а також громадських організацій у розвитку української літературної мови.

Ключові слова: українська літературна мова, політична еміграція, Чехословаччина, міжвоєнна доба, Український громадський комітет, Український вільний університет, україномовні джерела.

Постановка наукової проблеми та аналіз останніх публікацій. Історію української літературної мови вивчають, як правило, на матеріалі джерел, що походять з українських етнічних теренів. Це, звичайно, цілком зрозуміло, однак, з огляду на відомі історичні обставини, значний інтерес для глибшого розуміння процесу розвитку української літературної мови в певні періоди її історії представляють українські джерела, що були створені українцями в еміграції.

Такими важливими для історії української літературної мови є україномовні джерела, які походять із середовища української еміграції Чехословаччини міжвоєнної доби. Досі ця актуальна проблема не була об'єктом спеціального вивчення. Лише побіжно цю проблематику порушують відомий словацький україніст Микола Штець у монографії «Українська мова в Словаччині (соціолінгвістичне та інтерлінгвістичне дослідження)» [25] та український дослідник Павло Чучка у статті «Августин Волошин і питання української мови на Закарпатті» [23]. Важливе значення для осмислення культурно-історичного контексту розвитку української культури та української літературної мови на теренах міжвоєнної Чехословаччини мають історичні праці С. В. Віднянського [3; 3], Я. Й. Грицака [7], Д. І. Дорошенка [8], С. П. Наріжного [14], а також мемуаристика цієї доби [9; 22].

Мета нашого дослідження – характеристика основних осередків культури української еміграції в Чехословаччині міжвоєнної доби та оцінка їх ролі в розвитку української літературної мови.

На початку ХХ століття світ пережив історично значущі події, котрі змінили життя європейських народів, зокрема українців. Після Першої світової війни вони створили власну державу, існування якої було

нетривалим і закінчилося новим поневоленням – більшовицьким. Україну поділили: Східна увійшла до складу Радянського Союзу, Галичина, Волинь – до Польщі, Буковина – до Румунії, Закарпаття приєднали до Чехословаччини.

Представники правих політичних партій та рухів, а також безпосередні учасники визвольних змагань, працівники органів державної влади УНР, небезпідставно остерігаючись репресій з боку більшовицької влади УСРР, як правило, вирішували покинути Україну та оселитися в сусідніх Польщі або Чехословаччині, щоб уже в умовах демократичних режимів працювати в ім'я української культури та боротися за незалежність України. Так в історії українського народу з'являється перша політична еміграція, природа якої докорінно відрізнялася від економічної еміграції, що стала популярною серед українців ще з кінця XIX ст.

Центрами української політичної еміграції міжвоєнної доби стали Польща, Німеччина, Австрія, Югославія, Франція, проте чи не найпотужнішою як за чисельністю, так і за інтелектуальним потенціалом стала українська діаспора Чехословаччини. Чехословацька Республіка, яка на карті Європи з'явилася 28 жовтня 1918 року, надала політичний притулок значній кількості політичних емігрантів з України.

Чехословаччина з-поміж інших держав Європи була найбільш прихильно налаштована до українських емігрантів. У першу чергу цьому сприяло позитивне ставлення до українців президента Т.-Г. Масарика, який був добре обізнаний з українським питанням, відвідував Київ, співпрацював з М. С. Грушевським, В. К. Винниченком, С. В. Петлюрою.

Однак не всі в керівництві Чехословаччини поділяли ліберальні погляди президента Т.-Г. Масарика. Так, прем'єр-міністр Чехословаччини і затятий москвофіл К. Крамарж критикує «західну орієнтацію» Т.-Г. Масарика та закликає боротися з українським сепаратизмом. М. Ю. Шаповал твердить, що К. Крамарж хотів, аби українській еміграції не надавали тієї допомоги, яку уряд ЧСР надавав усім емігрантам. Уважав, що «коли допомогти емігрантові-сепаратистові не вмерти з голоду, то цим самим допомагається не вмерти й сепаратизмові. Отже, радикальним засобом боротьби з українським сепаратизмом є фізичне знищення сепаратистів» [23, с. 73]. Міністр закордонних справ Е. Бенеш уважав, що українці мають бути в складі Росії на засадах культурної та адміністративної автономії, він не вважав українців окремим народом.

За статистичними даними, у Чехословаччині 1921 року було 102 313 українських емігрантів, а в 1930 році – 118 016 осіб [12, с. 99]. Переважно це були науковці, викладачі університетів, літератори, колишні військовополонені, члени Директорії, Центральної Ради, гетьманського уряду та ЗУНР, з-поміж них – Д.В. Антонович, В.К. Винниченко, М.М. Галаган, І.М. Ганицький, М.С. Грушевський, І.Я. Горбачевський, С.С. Дністрянський, Д.І. Дорошенко, О.М. Колесса, В.К. Липинський, М.І. Лорченко, М.М. Лозинський, П.М. Макаренко, Я.М. Моралевич, С.Л. Рудницький, Є.Х. Чикаленко, М.Ю. Шаповал та багато інших.

1921 року українські емігранти відкрили в Празі Український громадський комітет, завданням якого було передусім фізично захистити біженців, по-друге, дати можливість розвиватися в культурній сфері Чехословаччини, здобувати освіту. Очолили цю структуру Никифор Григорій, Олександр Мицюк і Микита Шаповал. Загальна кількість його працівників становила 44 особи [6]. Представники УГК працювали в різних сферах – культурі, науці, освіті, видавничій справі. «Зважаючи на гострий брак україномовних підручників і наукових праць, УГК заснувало Український громадський видавничий фонд, який лише за перші місяці свого існування опублікував цілу серію праць, обсягом більших за 200 друкованих аркушів, зокрема: «Алгебра» Миколи Чайківського, «Теорія і практика дошкільного виховання» Софії Русової, «300 років українського театру» Дмитра Антоновича, «Нариси з нової історії Європи» Олександра Шульгина, «Нариси з історії філософії на Україні» Дмитра Чижевського, «Архітектура старокнязівської доби» Володимира Січинського та ін.» [2].

Важливим культурним здобутком УГК стало заснування в Чехословаччині низки українських вищих та середніх навчальних закладів – Української господарської академії в Подєбрадах, Українського вищого педагогічного інституту імені Михайла Драгоманова в Празі, середні навчальні заклади – Українські матуральні курси в Йозефові, в Подєбрадах, де мали можливість здобути середню освіту всі охочі – обмежень щодо національної належності не було. Була також українська гімназія, яку 1925 року перенесли до Праги, перетворивши на реальну гімназію, згодом до Морджан. 1923 року відкрили «Українську хату», бібліотеки-читальні та різні фахові курси. Викладацькі кадри вищих навчальних закладів – вчорашні викладачі Львівського та Кам'янецького університетів.

Із Чехословаччиною тісно пов'язана діяльність Українського вільного університету, відкритого в січні 1921 року у Відні, проте з жовтня 1921 року цей науковий та навчальний заклад діяв у Празі. Засновники університету поставили собі за мету створити «храм української науки, незалежно від будь-яких громадських чинників» [3, с. 4]. Спершу керівництво УВУ планувало відкрити три факультети – філософічний, правничий та природничо-математичний, але через брак коштів не вдалося цього зробити. Тому в УВУ було відкрито два факультети – філософічний з двома відділами (історично-філологічним і природничо-математичним) та правничий (факультет права і суспільних наук).

Протягом празького періоду Українського вільного університету (1921–1945 рр.) тут працювали понад 100 викладачів, з них 55 професорів, серед яких відомі українські вчені: Д. Антонович, Л. Білецький, Д. Дорошенко, О. Колесса, В. Кубійович, З. Кузеля, М. Лозинський, І. Огієнко, С. і Я. Рудницькі, В. Сімович, В. Січинський, Д. Чижевський та інші [3, с. 39].

Вагомий внесок у розбудову наукового стилю української літературної мови зробили представники української еміграції

Чехословаччини В. І. Сімович, В. О. Біднов, Д. І. Дорошенко, О. Г. Лотоцький, В. Ю. Січинський як автори та редактори першої української енциклопедії – «Українська загальна енциклопедія» в трьох томах, яка вийшла друком у Коломійі в кінці 1934 на початку 1935 років.

Розбудована мережа українських середніх та вищих навчальних закладів у Чехословаччині міжвоєнної доби вимагала належного науково-методичного забезпечення, а це, своєю чергою, послужило поштовхом до активного розвитку наукового стилю української літературної мови. Прикметно, що науковий стиль української мови в Чехословаччині міжвоєнної доби розвивався не лише завдяки публікаціям з української гуманітаристики, а й з точних та природничих наук. Пор.: С. Риндик «Міцність матеріалів (механіка тривкості матеріалів)», М. Сочинський, І. Драбатий, Л. Гуменюк «Пасічництво», Є. Іваненко «Аналітична геометрія», М. Шаповал «Велика революція і українська визвольна програма», С. Шелухин «Україна – назва нашої землі з давніших часів», В. Січинський «Чужинці про Україну», С. Єфремов «Історія українського письменства, Д. Дорошенко «Огляд української історіографії» та ін. Українські вищі навчальні заклади Чехословаччини мали власні періодичні наукові видання, які стали впливовим осередком розвитку наукового стилю українською літературною мовою.

Так, наприклад, у першому випуску третього тому «Записок Української господарської академії в Ч.С.Р.» було надруковано такі статті: О. І. Бочковський «Національне пробудження, відродження, самоозначення», М. М. Добриловський «Конъюнктура і бюджетова рівновага», Р. Димінський «Робітничі банки», О. Едельман «Побутові підстави, правничий уклад і сучасний культурний поступ міжнародного права», Б. М. Мартос «Межі розвитку кооперації споживачів», В. В. Садовський «Районізація України» та ін. [10]. Підготовка цих та багатьох інших праць збагачувала українську літературну мову, зокрема її терміносистеми, сприяла набуттю нею такої важливої ознаки модерної літературної мови, як поліфункційність.

Окрім наукового, в середовищі української еміграції Чехословаччини міжвоєнної доби активно розвивався і публіцистичний стиль, адже українська еміграція Чехословаччини мала добре розбудовану пресу. Як справедливо зазначає А. П. Животко, «своїм завданням ця преса має організацію національно-політичної думки, задоволення культурних і наукових інтересів та інформування чужини» [10, с. 324]. Протягом 1922–1939 рр. в Чехословаччині виходили 94 українські періодичні видання, з них 14 фахових, 18 студентських, 10 газет, різні політичні видання тощо. У редакціях української періодики працювали такі неперевершені майстри слова, перекладачі, як І. Пулюй, І. Борковський, І. Горбачевський, В. Тимошенко, Д. Дорошенко, В. Січинський, Д. Антонович, В. Щербаківський, С. Русова, О. Олесь, Є. Маланюк та інші [14, с. 7]. З найвідоміших українських періодичних видань Чехословаччини треба назвати часописи

«Нова Україна», «Український тиждень», «Розбудова Нації», «Наша спілка», «Незалежність», «Український революціонер», «Сурма», «Пробоем», «За конгрес», «Студентський вісник», «Життя», «Спудей», «Наша громада», «Про Кубань», «Кубанські Думки», «Кубанський край», «Наш край», «Хвилі Кубані», «Чорноморець» [10, с. 327]. Ці та інші періодичні видання з належною повнотою репрезентували не лише увесь ідеологічний спектр поглядів представників української еміграції, а й усі українські етнічні землі – від Кубані до Галичини та Поділля.

Важливу роль у розвитку української літературної мови, зокрема її художнього стилю та утвердження орфоепічних норм, мала діяльність українських театральних труп. Так, 1926 року в Празі під керівництвом М. К. Садовського була заснована українська театральна студія, а восени 1934 року відкрита українська драматична студія в Празі. 15 березня 1926 року в Подєбрадах була заснована драматична студія під керівництвом О. З. Агарова, в якій працювали Д. В. Антонович та Л. Т. Білецький. Тут готувалися постановки драматичних творів українських письменників, зокрема «Лісової пісні» Лесі Українки, «Зимового вечора» М. Старицького та інші [14].

Міжвоєнна Чехословаччина стала також потужним центром українських мовознавчих студій, оскільки тут працювали такі визначні українські лінгвісти, як Степан Смаль-Стоцький, Василь Сімович, Іван Панькевич, Ярослав Рудницький та ін. Так, фундаментальні дослідження професора В. Сімовича «Хрестоматія з пам'ятників староукраїнської мови (старого й середнього періоду до кінця XVIII стол.)», «Нарисі граматики староболгарської (староцерковнослов'янської) мови», «Йосиф Їрачек і українська мова», Я. Рудницького «Як говорити по-літературному», С. Смаль-Стоцького «Розвиток поглядів на семю слов'янських мов і їх взаємне споріднення», І. Панькевича «Українські говори Підкарпатської Руси і сумежних областей. З приложенням 5 діалектологічних мап. Звучання і морфологія» та ін. не лише справили помітний вплив на розвиток української літературної мови в XX ст., зокрема в середовищі української еміграції на Заході, але не втратили своєї наукової ваги дотепер.

Українська еміграція в Чехословаччині міжвоєнної доби була ізольована від культурного життя в радянській Україні, однак вона підтримувала тісні контакти з Галичиною та Буковиною. Ще тіснішим був зв'язок чехословацьких українців-емігрантів зі співвітчизниками Закарпаття. Адже до складу Чехословаччини міжвоєнної доби входила так звана Підкарпатська Русь (сучасна територія Закарпатської області), тому активна культурно-освітня діяльність українських емігрантів справляла позитивний вплив на утвердження та поширення тут норм нової української літературної мови. Так, відомий поет і драматург С. Ф. Черкасенко разом з М. К. Садовським створили перший професійний театр на Закарпатті, а згодом працював в ужгородському театрі, а також був театральним референтом товариства «Просвіта». Видатний історик

політичний діяч, публіцист Д. І. Дорошенко в Ужгороді видав відому «Історію України» у двох томах. А. П. Животко також певний час проживав в Ужгороді, 1940 року видав книгу «Преса Карпатської України».

Важливе значення для осмислення специфіки історичного розвитку української літературної мови на теренах Закарпаття мала також монографія Володимира Бірчака «Літературнѣ стремлѣня Подкарпатської Руси», перше видання якої побачило світ у 1921 році.

Великі заслуги в популяризації нової української літературної мови та утвердженні її норм на теренах сучасного Закарпаття має Іван Панькевич. Він створив ряд шкільних підручників («Грамматика руского языка для молодших клас шкіл середніх і горожанських», «Короткі правила українського правопису для вжитку Пряшівщини») з української мови та уклав правила українського правопису, орієнтовані на регіональні мовні особливості Закарпаття і Пряшівщини [21, с. 476].

Висновки і перспективи досліджень. Як бачимо, українська еміграція Чехословаччини міжвоєнної доби, що утворилася в результаті поразки державотворчих змагань 1917–1919 рр., стала потужним осередком розвитку нової української літературної мови. На відміну від підрадянської України, в Чехословаччині українська літературна мова розвивалася без ідеологічного тиску, спираючись на тяглі давні традиції українського письменства, а тому цей дослід такий цінний для глибшого розуміння історії української літературної мови та заслуговує на ретельне вивчення.

Список використаної літератури

1. Ажнюк Б. Мовна єдність нації: діаспора й Україна / Б Ажнюк. – К., 1999. – 450 с.
2. Белей Л. Як облаштовували своє життя українські емігранти у повоєнній Празі [Електронний ресурс] / Любомир Белей // Український тиждень. – Режим доступу: tyzhden.ua/History/51570 (17.01.2016).
3. Віднянський С. В. Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині: Український вільний університет (1921–1945 р.р.) / С. В. Віднянський. – К., 1994. – 83 с.
4. Віднянський, С. В. Україна та «українське питання» в політиці Чехословаччини / С. В. Віднянський // Українська державність у ХХ столітті : історико-політолог. аналіз. – К. : Політ. думка, 1996. – С. 177–197.
5. Вісник. Вголос // 07.07.2010 р.
6. Галаган М. Десять років української Громади в ЧСР. Огляд життя й чинности (1927–1937) / М. Галаган. – Прага, 1938. – 111 с.
7. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації ХІХ–ХХ ст. / Я. Грицак. – К.: Генеза, 2000. – 361 с.
8. Дорошенко Д. Євген Чикаленко. Його життя і громадська діяльність / Д. Дорошенко. – Ужгород: Гражда, 2008. – 223 с.
9. Дорошенко Д. Мої спомины про недавнє минуле. Частина четверта. (Під Директорією. На чужині. 1919–1920) / Д. Дорошенко. – Львів: Червона калина, 1924. – 100 с.
10. Животко А. Історія української преси / А. Животко. – К.: Наша культура і наука, 1999. – 364 с.

11. Записки Української господарської академії в Ч.С.Р. – Т.3. – Вип.1. – Подєбради, 1931. – 236 с.
12. Зарубіжні українці : довідник / [кер. авт. кол. С. Ю. Лазебник]. – К. : Україна, 1991. – 251 с.
13. Заставний Ф. Д. Українська діаспора // Розселення українців у зарубіжних країнах / Ф. Д. Заставний. – Львів: Світ, 1991. – 119 с.
14. Наріжний С. Українська еміграція // Культурна праця української еміграції 1919–1939 рр.: у 2 ч. / С. Наріжний. – К. : Видавництво імені Олени Теліги, 1999. – Ч.2. – 144 с.
15. Панькевич І. Українські говори Підкарпатської Руси і сумежних областей. З приложенням 5 діялектологічних мап. Звучання і морфологія / І. Панькевич. – Прага, 1938. – 546 с.
16. Рудницький Я. Як говорити по-літературному/Я. Рудницький. – Прага, 1941. – 104с.
17. Сімович В. Нарисі граматики староболгарської (староцерковословянської) мови / В. Сімович. – Прага, 1926. – 385 с.
18. Сімович В. Хрестоматія з пам'ятників староукраїнської мови (старого і середнього періоду до кінця XVIII стол.) / В. Сімович. – Прага, 1932. – 494 с.
19. Сімович Йосиф. Їрачек і українська мова/ Йосиф Сімович. – Прага, 1933. – 71 с.
20. Смаль-Стоцький С. Розвиток поглядів на семью словянских мов і їх взаїмне споріднення / С. Смаль-Стоцький. – Прага, 1927. – 92 с.
21. Українська мова : енциклопедія / редкол. : В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Укр. енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.
22. Чикаленко Є. Щоденник (1919–1920) / Є. Чикаленко. – К. : Темпора, 2011. – 719 с.
23. Чучка П. Августин Волошин і питання української мови на Закарпатті // Від Наукового товариства імені Шевченка до Українського вільного університету. – Київ – Львів – Пряшів – Мюнхен – Париж – Нью-Йорк – Торонто – Сідней, 1992. – С. 247–254.
24. Шаповал М. Міжнаціональне становище українського народу / М. Шаповал. – Прага, 1935. – 110 с.
25. Штець М. Українська мова в Словаччині (соціолінгвістичне та інтерлінгвістичне дослідження). – Пряшів, 1996. – 252 с.
26. Bašmak M., Tichý F. Praktická učebnic ukrajinského jazyka / M. Bašmak, F. Tichý. – Praha, 1939. – 172 s.

Русинко-Бомбик Любовь. Культурно исторические условия развития украинского литературного языка в Чехословакии межвоенного периода. Стаття посвящена анализу экстралингвистических факторов, которые влияли на функционирование и развитие различных стилей украинского литературного языка на территории Чехословакии межвоенного периода. Речь, в частности, идет о том, что украинская диаспора, которая здесь образовалась в результате поражения государственно созидających соревнований 1917-1919 гг., стала мощным центром развития нового украинского литературного языка. Оценивается роль основных местных очагов культуры украинской эмиграции (Украинский свободный университет, Украинская хозяйственная академия, многочисленные периодические издания и т.п.), а также общественных организаций в развитии украинского литературного языка.

Ключевые слова: украинский литературный язык, политическая эмиграция, Чехословакия, межвоенный период, Украинский общественный комитет, Украинский свободный университет, украиноязычные источники.

Rusynko-Bombyk Liubov. Cultural and Historical Conditions of Ukrainian Language Development in Czechoslovakia in the Interwar Period. The article is devoted to the analysis of extralinguistic factors, which influenced greatly functioning and development of different styles of Ukrainian literary language on the territory of Czechoslovakia in the interwar period. The emphasis is laid on the Ukrainian diaspora activities, which became a powerful center of modern Ukrainian literary language development. The author makes an attempt to analyze and evaluate the role of major local cultural centers of Ukrainian emigration (Ukrainian Free University, Ukrainian Academy of households, numerous periodical publications, etc.), and also the impact of civil society organizations on the development of the Ukrainian literary language.

Key words: literary Ukrainian, political emigration, Czechoslovakia, interwar period, Ukrainian Civic Committee, Ukrainian Free University, Ukrainian sources.

Стаття надійшла до редколегії 04.03.2016